

ŠIKANA

Lenka Lovasová

Motto:

Nejlepší cestou k vlastnímu neštěstí je zakrývat si oči
před neštěstím jiných.

Václav Havel

Autorka MUDr. Lenka Lovasová vystudovala obor všeobecné lékařství na Univerzitě Karlově v Praze – 3. lékařské fakultě. V současné době pokračuje již druhým rokem v postgraduálním studiu a předmětem jejího výzkumného zájmu je emocionální složka syndromu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. V klinické praxi by ráda atestovala v oboru pediatr

→ OBSAH

Příběh z Linky bezpečí	5
Definice šikany	6
Vývoj šikany	6
Diagnostika	9
Příčiny	11
Agresor	12
Oběť	13
Skupiny náchylné ke vzniku šikany	15
Následky šikanování	15
Jak vhodně a účinně zasáhnout	16
Šikana z právního hlediska	18
Možnosti prevence	19
Statistika z Linky bezpečí	20
Literární řešerše	27

→ PŘÍBĚH Z LINKY BEZPEČÍ

Na Linku bezpečí jednou večer zavolał chlapec, aby se svěřil se svým trápením se spolužáky. Ti se mu neustále vysmívali a sprostě mu nadávali. Když jim pohrozil, že to řekne rodičům, surově ho zbili. Od té doby se výprask opakoval několikrát do týdne, a to bez jakékoliv příčiny. Navíc ho starší spolužáci nutili, aby jim odevzdával svoje kapesné. Nejhorší chvíle prožíval před hodinami tělocviku, když se v chlapecké šatně převlékali a on jim musel ukazovat své přirození. Ze strachu před dalším ponižováním se postupně naučil škole vyhýbat. Rodičům říkal, že mu je špatně, že ho bolí břicho a hlava - jenom aby do školy nemusel. Některá rána před odchodem do školy dokonce zvracel nebo míval průjmy. V noci se někdy budil ze spánku, jindy nemohl dlouho usnout.

Navzdory tomu, že šikanování ze strany spolužáků trvalo již několik měsíců a neustále se stupňovalo, odmítal to komukoliv ve svém okolí sdělit. Rodiče si sice některých nesrovnalostí všimli, ale vždy se spokojili se synovým vysvětlením a žádné podezření nepojali. Například pozdní návraty ze školy vysvětloval doučováním, což bylo v jejich očích věrohodné, protože si poslední dobou výrazně zhoršil prospěch. Když se často vracíval domů v zašpiněných, někdy dokonce potrháných šatech, říkal, že se ušpinil na fotbalu. Na fotbal svaloval i modřiny a odřeniny na těle. Jako nezodpovědnost hodnotili rodiče to, že chlapci pořád něco chybělo: jednou penál, pak zbrusu nové keramické pero. Kvůli jeho ztrátě taky dostal od otce pořádný výprask... Chlapec se svěřil, že neví, jak dlouho to ještě vydrží. Zoufale to potřeboval někomu říct, ale strach ze msty spolužáků byl silnější. Během hovoru se chlapec poněkud uklidnil a na jeho hlase bylo znát, že se mu ulevilo. Nakonec se přece jen podařilo dodat mu odvalu a přesvědčit ho, že by měl co nejdříve všechno říci rodičům. Po nějaké době zavolał chlapec znovu a děkoval Lince bezpečí za pomoc. Na radu konzultantky se se vším svěřil rodičům, kteří byli zprvu šokováni, ale vzápětí se rozhodli jednat. Obrátili se s prosbou o pomoc na Krizové centrum v místě jejich bydliště, kde dostali radu, jak postupovat dál. S lékařským nálezem a v doprovodu sociálního pracovníka z centra navštívili rodiče ředitele školy, který poté začal situaci řešit.

→ DEFINICE ŠIKANY

Šikana¹ je nebezpečný sociálně patologický jev, při němž je omezována zejména osobní svoboda a svoboda rozhodování, je ponižována lidská důstojnost a čest, mnohdy je obětí ubližováno na zdraví či na majetku. Jedná se o složitý problém, který není možno právně pojmout jako jeden celek, neboť svými znaky a důsledky zasahuje do různých právních odvětví. Právní definici šikany tedy v našem právním řádu nenajdeme, nicméně na potřebu komplexního řešení šikany reagovalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, které vymezilo tuto problematiku takto:

„Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrožit nebo zastrášovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků.“

Ačkoliv definice uvádí, že šikana je obvykle opakované ubližování, jedná-li se o zvláště krutý a brutální čin, je možné za šikanu považovat i jednotlivou událost bez dosavadní repetice.

A ještě jeden důležitý postřeh – o šikaně mluvíme pouze tehdy, je-li oběť z jakéhokoli důvodu bezbranná (fyzický handicap, psychická odlišnost, neobratnost, izolovanost v kolektivu, skupinový útok...) a jedná se tedy o asymetrickou agresi. Pojmem šikana nelze označovat všechno zlé a nepřijemné, čím si děti navzájem ubližují!

→ VÝVOJ ŠIKANY

Šikanování je proces, který se vyvíjí postupně v několika stádiích (viz tab.1). Je však třeba si uvědomit, že následující rozdělení do pěti vývojových stadií se používá především z didaktických důvodů. V praxi není možné vysledovat a určit přesné hranice mezi jednotlivými stadii, protože ta v sebe různě rychle přecházejí, překrývají se a splývají.

Zda zůstane pouze u těch nejmírnějších forem, nebo se proces rozvine až do podoby dokonalé šikany, záleží jen na přístupu okolí hlavních aktérů.

¹ Pojem šikana má svůj etymologický původ ve francouzském slově „chicane“, což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů.

Tab. 1: Popis jednotlivých stadií procesu vývoje šikany

Stadium	Název	Popis
1.	Ostrakizmus	V počátečním a nejmírnějším stadiu se jedná zejména o izolaci postiženého jednotlivce. Dítě – oběť nemá žádné kamarády a nikdo jej nebere vážně. Komunikace probíhá převážně znevažujícím způsobem. Oběť je zesměšňována, má hanlivou přezdívku apod. Na její účet se dále konají různé „přátelské“ legrácky a vtípky a když se ohradí, je jí vytknuto, že nerozumí legraci a nemá smysl pro humor.
2.	Přitvrzování	Agresor mapuje situaci a testuje, kam až manipulace může zajít. Zkouší takzvaně přitvrdit a manipulace nabývá podoby tělesných útoků. Posléze agresor zjišťuje, že mu toto jednání přináší nejen pocit uspokojení, ale i obdiv a respekt ostatních dětí, což jej samozřejmě dále povzbuzuje.
3.	Nukleový	Ve třetím stadiu se sympatizující jedinci s agresorem spojí a vytvoří společnou strategii výběru obětí. Šikanování tak nabývá na organizovanosti. Rozdělení rolí je již pevné a pokud se nyní nevytvoří silná pozitivní podskupina, jsou vytvořeny předpoklady pro to, aby se šikanování stalo normou celé skupiny.
4.	Mlčící většina	Ve čtvrtém stadiu dochází k přijetí norem agresorů a chování této skupinky se stává zákonem pro ostatní děti, které je ze strachu poslouchají, případně přisluhují. Sílí tlak ke konformitě na dosud neangažované členy skupiny, kteří se nakonec většinou aktivně zapojují. Hlavní roli hraje samozřejmě strach, že pokud by zůstali stranou, mohli by na sebe upoutat pozornost agresorů a dostat se tak do pozice obětí.

Stadium	Název	Popis
5.	Dokonalá šikana	Šikana je nyní předmětem zábavy pro celou skupinu, která dokonce agresory za pobavení odměňuje potleskem. V tomto stadiu lze pozorovat psychickou manipulaci ve velmi propracované podobě. Kupříkladu je-li oběť vyvolána k tabuli, již při prvních slovech třída propuká ve smích. To se logicky projeví na výkonu dítěte u tabule a špatná známka na sebe nenechá dlouho čekat. Očekávání třídy je tak vrchovatě naplněno. Psychické rozpoložení přihlížejících se podobá rozpoložení obecnstva římských círků při gladiátorských zápasech. Tomu nezřídka napomáhá i pedagog, který v neuvědomělé snaze zavděčit se třídě obětí sám ironizuje. Na úkor oběti se dále spřádají nejrůznější intriky, dochází ke stálému nárůstu a zdokonalování násilí.

Jednou z teorií, pomocí níž by bylo možné vysvětlit chování zúčastněných jedinců, je teorie kognitivní disonance². Tato teorie předpokládá, že u člověka existuje pud ke kognitivní konzistenci, tudíž dvě vzájemně nekonzistentní kognice u něj vyvolají nepříjemné pocity motivující jej k odstranění nekonzistence. Představme si to na příkladu oběti: její postoj vůči šikaně je odmítavý, ale absolutně se neslučuje s jejím submisivním chováním, což v ní vyvolává touhu uvést obě složky do souladu. Často pak dospěje k závěru, že si za své „prohřešky“ krutý osud plně zaslouhuje, a začíná se pod tímto tlakem opravdu chovat divně, křečovitě, neuroticky. Stejně tak skupinka agresorů i původně neangažovaní členové skupiny hledají vysvětlení, které by bylo konzistentní s jejich chováním, a dospějí k přesvědčení, že oběť si svůj úděl vlastně zavinila sama tím, že je nekamarádká, nekolégiální, že je srab atd.

² Teorii kognitivní disonance formuloval v roce 1957 Leon Festinger.

→ DIAGNOSTIKA

Jak poznat, že se dítě stalo obětí šikany? Je zcela mylné se domnívat, že se nám dítě samo svěří! Důvody, proč se snaží celou záležitost co nejdéle tajit, mohou být různé. Největší roli hraje pochopitelně strach ze msty agresorů. Někdy to však může být i strach z reakce rodičů (např. syn může mít strach, že zklame svého otce, který dává často najevo, jak opovrhuje těmi, kdo se nechají ponížovat a nedovedou se „chlapsky“ bránit). Mezi další důvody patří to, že se dítě za své postavení stydí, má pocit, že mu nikdo nebude věřit, že ztratí své poslední kamarády, když bude „žalovat“, apod.

Pokud tedy chceme zjistit, zda se dítě nestalo obětí šikany, musíme se na ně aktivně zaměřit. K podezření mohou vést více či méně specifické známky v jeho chování či v chování jeho blízkého okolí. Například se u dítěte začne projevovat častější sklon k pláči, přestane mít zájem chodit ven s kamarády, zhorší se jeho školní prospěch apod. V žádném případě ale není pravidlem, že se šikanované dítě stáhne do sebe, je smutné, apatické. Některé děti se naopak v zoufalé snaze zalíbit se spolužákům stávají agresivními, začínají být drzé na učitele, mluví vulgárně, vyrušují při vyučování.

Je nutné všimnout si i změn zevnějšku, ačkoliv ty samozřejmě, zvláště u dětí, nemohou být vždy spolehlivým vodítkem. Alarmující by však pro nás měla být každá netypická změna, kterou bychom u daného dítěte nečekali. Například dítě, které chodilo vždy upravené, má najednou nápadně často potrhané či ušpiněné oblečení a mnohem víc modřin a odřenin.

Pro přehlednost jsou varovné známky rozděleny na takzvané přímé a nepřímé ukazatele[9] a jejich výčet je uveden v tabulce č. 2:

Tab. 2: Diagnostika šikany – přímé a nepřímé ukazatele

Nepřímé ukazatele = chování nebo vzhled dítěte	Přímé ukazatele = chování okolí vůči dítěti
<ul style="list-style-type: none"> ● strach jít ráno do školy ● záškoláctví ● opakované bolesti hlavy či břicha ● zhoršení prospěchu ve škole ● ztráta zájmu o učení ● porucha soustředění ● pobývání v blízkosti učitelů ● ustrašené vystupování ● pozdní návraty ze školy ● návraty s poškozeným a ušpiněným oděvem ● dítě se vrací ze školy vyhladovělé ● modřiny, odřenininy bez věrohodného vysvětlení ● opakovaná ztráta peněz či osobních věcí ● dítě žádá o peníze pod různými záminkami ● špatné usínání, noční můry ● smutná nálada ● apatie, někdy naopak nezvyklá agresivita 	<ul style="list-style-type: none"> ● úmyslné ponižování ● hrubé žertování a zesměšňování ● nadávky ● neustálé kritizování a zpochybňování ● poškozování a krádeže osobních věcí ● poškozování oděvu ● výsměch ● pohrdání ● omezování svobody ● bití, kopání, jiné tělesné napadání

→ PŘÍČINY

Velice důležité je nelitovat času a důkladně pátrat po příčinách, proč se dítě – agresor chová tak, jak se chová, a proč se jiné dítě dostalo do pozice oběti. Je logické, že teprve na základě podrobné analýzy příčin se nám může podařit řešit případy šikany opravdu kauzálně. Až překvapivě často odhalíme kořeny v rodinách hlavních aktérů. Osobnost agresora i oběti, stejně tak i charakteristika jejich rodinného zázemí budou podobněji popsány v následujících dvou kapitolách. Na tomto místě bych však ráda připomněla práci profesora Řičana [2], který se na problematiku šikany dívá očima hlubinné psychologie a psychoanalýzy. Ten v pátrání po příčinách agresivního chování vysledoval a popsal čtyři hlavní motivy.

- 1) *Tlak kolektivu* – jedinec je nucen, aby se choval tak, jak společnost očekává; např. chlapec má být mužně tvrdý, nikoli změkčilý, nemá se bát ránu dostat a v případě potřeby ji i dát. Je-li jedinec pod konstantním tlakem „být takovým, jakým mám být“ a je-li ke své budoucí sociální roli veden a systematicky připravován (dříve výcvik šlechtických chlapců se zbraní, dnes armádní výcvik, tělesná výchova), vnímá, že jedinci v tomto procesu slabí či dokonce neúspěšní jsou zpravidla terčem pohrdání a posměchu. Podle C. G. Junga má problém ještě hlubší niterný motiv. Například u mužů pod tlakem k mužnosti, kdy se v jejich duši nachází zároveň i nemužská (tedy ženská) část, může v některých situacích docházet k vnitřnímu rozporu. Racionální složka osobnosti nabádá ke striktní převaze mužského elementu a přizpůsobení se mu, ale zároveň „ženská část“ duše se vzpírá a nabádá k opačnému chování, které by ovšem dle racionální složky vedlo k selhání a pohrdání ostatními. Vzniká zde tedy vnitřní tlak, který důsledně drží ženskou složku při zemi. Pak se ovšem objeví někdo, kdo tento postup vzhledem ke své ženské součásti duše nezvolil (je tedy jemný, něžný, někdy i změkčilý, zkrátka „nechlapský“), a jeho chování v jedinci s vnitřním tlakem vyvolává touhu tento tlak „upustit“ a být také takovým – „ženským“. To je ovšem pro racionální složku nepřijatelné („pomysli na ten posměch a pohrdání!“). Tohoto pokušení podvolit se vlastní duši se tedy nejlépe jedinec pod tlakem zbaví, když onoho „žženštilého sraba“ poníží a zesměšní.
- 2) *Touha po moci* – přání ovládat druhého ať už za účelem prospěchu (nabytí hmotné věci, peněz...), či uspokojení vlastního ega (někdo je nám vydán na milost a nemilost). Touha po moci je spíše „přizívujícím motivem“ k výše uvedenému. Přání ovládat druhého člověka je silné i ze zcela racionálních (nikoli však správných) důvodů. Ovládneme-li nějakého jedince či ještě lépe skupinu jedinců, pomůže nám to splnit vlastní přání a dosáhnout jakéhosi uspokojení.

- 3) *Motiv krutosti* – psychoanalýza předpokládá, že vidět někoho trpět působí jedinci potěšení, aniž by se jednalo o jedince se sklony k sadismu. Tento motiv je často považován za spíše okrajový. Samozřejmě by bylo scestné považovat děti za nevyhlášené choré devianty, ovšem dle psychoanalytiků dřímá určitý sklon k sadismu v každém jedinci a někdy stačí překvapivě málo k jeho probuzení. Při šikaně je tento prvek osobnosti uspokojen – „vychutnám si utrpení druhého“. Samozřejmě se v kolektivu může vyskytnout psychicky nemocný jedinec a násilí na slabších dětech má pak skutečně patologické příčiny, ale tyto případy jsou vzácné.
- 4) *Zvědavost, experiment* – týrání funguje do určité míry jako pokus. Agresor je zvědavý a zkouší, jak bude druhý jedinec reagovat na ponížení a bolest, jak se projeví jeho strach. Řečeno opět slovy psychoanalytika, agresor cítí, že týrání a ponižování obětí takzvaně duševně obnažuje, což v něm vzbuzuje zvědavost podívat se až na její dno.

Aby se však šikana mohla plně rozvinout, je zapotřebí, aby byly splněny následující tři podmínky:

- přítomnost potencionálního šikanujícího agresora;
- přítomnost potencionální oběti šikanování;
- přítomnost takového klimatu skupiny, které šikanování připustí, resp. mu nezabrání.

→ AGRESOR

Osobnost šikanujícího dítěte – agresora může mít několik různých podob. Jedním z majoritních společných znaků je snaha dominovat a ovládat okolí. Tyto děti bývají většinou tělesně zdatné a mají zjevně kladný vztah k projevům agrese [5]. Dalším typickým znakem je nedostatek morálního cítění, absence jakýchkoli pocitů viny, lítosti. V důsledku nedostatku sebereflexe zasloužený trest vždy vnímají jako křivdu. Mohou být nadprůměrně inteligentní nebo právě naopak – primitivní a omezení, mají sklony k sadismu, sobectví a sebestřednosti. Většina násilníků vykazuje vysoký stupeň sebevědomí a ve společnosti ostatních dětí jsou oblíbeni a obdivováni [3]. Ovšem pozor – v zoufalé snaze strhnout na sebe pozornost se iniciátorem šikany může stát i dítě nepřilíš oblíbené, s nízkým sebevědomím, toužící po obdivu a uznání mezi spolužáky.

Jak bylo vysledováno, v rodinách těchto dětí – agresorů je častěji než v jiných přítomno tělesné i psychické násilí, a to nejen ve vztahu k dětem, ale zejména ve vztahu mezi rodiči [8].

Kolář se na základě analogie určitých rysů pokusil o praktické charakterové rozdělení a typologii iniciátorů šikany, a to na typy „Oblíbenec“, „Srandista“ a „Nohsled“.

„Oblíbenec“ je jedinec velmi slušný, kultivovaný, s narcistickými rysy, zvýšeně úzkostlivý, někdy i se sadistickými tendencemi. Šikana má formu násilí, mučení je cílené a rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků. V rodinné výchově takových jedinců bylo vysledováno časté uplatňování důsledného a náročného přístupu, někdy až vojenského drilu bez lásky.

Typ „Srandista“ je jedinec optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezdědka oblíbený a vlivný. Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. V rodinné výchově nebyla zaznamenána významnější specifika. Pouze v obecnější rovině je přítomna psychická subdeprivace a absence duchovních a mravních hodnot v rodině.

Naproti tomu agresor „Nohsled“ je jedinec nevyvolávající sám šikanu, ale konformně se k ní připojující, mnohdy ze strachu, aby se sám nestal její obětí.

→ OBĚŤ

Popsat osobnost šikanovaného je mnohem obtížnější. Neexistuje totiž žádný univerzální typ oběti, což poměrně výstižně vyjádřil Kolář: „Téměř každá skupina si najde nějakou oběť a kritéria tohoto „vyznamenání“ jsou velmi rozmanitá. Navíc někdy není důležité, jaká oběť vlastně je, její výběr je naprosto nahodilý. Při troše smůly se může obětí šikany stát kterékoliv dítě.“

Přesto je alespoň do jisté míry typizace obětí možná, neboť existují určité rysy v chování a jednání obětí, které agresori umí velmi dobře vycítit a zcela efektivně využít.

Velice častým motivem bývá fyzická odlišnost. Jedinci přitahující násilí bývají tělesně slabší, neobratní, obézní či jinak handicapovaní (tělesná vada, rozštěp apod.). Specifickým druhem šikany, která se zakládá na fyzické odlišnosti, je šikana rasová.

³ PaedDr. Michal Kolář (*1951) – etoped a psychoterapeut. Problematiku šikanování přednáší na vysokých školách, je autorem několika významných publikací na toto téma.

Oběti se bohužel také stávají děti sociálně znevýhodněné (dítě, které se nemůže oblékat podle poslední módy, nemá mobilní telefon, nechodí do Mc Donalds atd.). Šikana v důsledku nízkého socio-ekonomického postavení rodiny nabývá v poslední době na významu.

Rovněž není žádným překvapením, že provokujícím faktorem může být jakákoliv psychická odlišnost. Je to především příliš viditelná bojácnost, slabá reaktivita v zátěžových situacích – jedinci, kteří snadno propadají panice, výčitkám svědomí, přílišné sebekritičnosti. V kolektivu nejsou příliš oblíbeni, nedokáží zaujmout, pobavit, jsou tedy v klasické pozici outsidera [3]. Psychickou odlišností se rozumí také různá míra inteligence. Oběti šikany se snadno stávají mentálně slabší děti, u kterých je hlavním provokujícím faktorem jejich naivita, těžkopádnost, závislost, vyšší sugestibilita. Stejně tak může být v kolektivu znevýhodněno dítě vysoce inteligentní, které se pouze jinak chová, například si o přestávkách místo běhání po chodbách čte, v hodinách ovládá všechnu látku a má snahu o ní diskutovat.

Co se týče rodinného zázemí, ukázalo se, že většina obětí má rodiče s velmi úzkostnou a přehnaně pečlivou povahou. Jsou to zejména overprotektivní maminky, které neustále žijí v obavách o své dítě, příliš je omezují a kontrolují, čímž prohlubují jeho nesamostatnost a vzájemnou citovou závislost.

Druhým extrémem jsou rodiče, kteří své dítě týrají nebo zanedbávají. Takové dítě se pochopitelně chová jinak nebo vypadá jinak než ostatní a nemá šanci do kolektivu zapadnout.

Zvláštní jev lze někdy pozorovat u jedinců pocházejících z prostředí s takzvanou „spartánskou“ výchovou, kdy dojde k charakterové závislosti tyрана a týraného. Týraný zcela záměrně provokuje potenciální agresory a výsledná šikana je jeho cílem.

Situace se však někdy stává nepřehlednou, zvlášť pokud je oběť zároveň i agresorem (např. neoblíbený žák – sám často šikanován, se připojí k šikaně dalšího žáka, aby si získal popularitu).

→ SKUPINY NÁCHYLNÉ KE VZNIKU ŠIKANY

Riziková konstelace je zejména skupina s tuhou vnější kázní, hierarchicky organizovaná s výskytem většího množství agresivních jedinců. Šikanování má vzrůstající trend v této linii: základní škola, střední škola, učiliště, učiliště s internátem, vojna, vězení.

Šikana totiž mnohdy vůbec nezávisí na osobnostních charakteristikách šikanovaného, ale čistě na jakémsi vžitém vzoru. Příkladem mohou být zmíněné instituce (internáty, učiliště, vězení, kasárna), kde se šikana počne rozvíjet jaksi samozřejmě a jedinci jsou šikanováni

nebo posléze sami šikanují na základě „tradice“ předávané od ročníku k ročníku. Jakýkoli nově přichozí učeň či voják je šikanován pouze na základě toho, že je nový.

Zvláště dobrou živnou půdou je tedy neosobní prostředí s velkým množstvím lidí, naproti tomu šikanování se nedaří vůbec ve skupinách malých, nekonvenčně pojatých, s důrazem na lidská práva jednotlivce, kde se respektuje osobnost každého jedince (např. školy Waldorfského typu).

➔ NÁSLEDKY ŠIKANOVÁNÍ

Následky šikanování jsou velice vážné, jak psychické tak i fyzické či sociální a mohou dítě dovést až k suicidálnímu pokusu [4], v horším případě k dokonané sebevraždě.

Mezi psychické následky patří zejména frustrace sociálních potřeb oběti, snížená schopnost navazovat a udržovat vztahy, nízké sebehodnocení, špatný vztah ke škole a k lidem, stálé napětí, špatná nálada a smutek. U pokročilejších stupňů šikanování to bývá rovněž všudypřítomný strach vedoucí k poruchám spánku, zvýšené únavnosti a neúspěchům ve studiu i v soukromém životě. Typické je, že jedinec v minulosti vystavený šikaně neusiluje o lepší společenskou pozici, nýbrž má tendenci stát se outsiderem ve všech skupinách, i tam, kde se již nešikanuje. Pokud šikana není odhalena a trvá delší dobu (měsíce až roky), dochází k totálnímu vyčerpání organismu, což může mít za následek rozvoj psychosomatického onemocnění (např. astma). Stále vysoká hladina stresových hormonů v krvi vede ke zvýšenému krevnímu tlaku a ke zvýšenému riziku kardiovaskulárních nemocí v dospělosti [6]. Byly zkoumány⁴ také důsledky pro agresory; ve školním věku se především jedná o zhoršení prospěchu, členství v pochybných partách, horší využívání vlastních (duševních) schopností. V dospělosti bylo vysledováno výrazně více konfliktů se zákonem, kriminalita, u děvčat krutost k vlastním dětem, prohloubení deficitu mravního a duševního vývoje, „charakterová zmrzačenost“, antisociální postoje. Následky poněkud jiného charakteru lze předpokládat i u dětí, které šikaně pasivně přihlížely. Hrozí jim ztráta iluzí o společnosti, která by měla každému člověku zajistit ochranu proti jakékoli formě násilí. Vzhledem k jejich zkušenosti, že autority nikterak nezasahují, ačkoli jsou mravní i zákonné formy zcela evidentně překračovány, mohou pak coby dospělí k násilí a porušování zákona obdobně přistupovat i oni sami. Dochází tedy k porušení a pokřivení mravních a morálních postojů a tím i k narušení celé společnosti a jejího systému, na němž je založena.

⁴ Viz práce P. Řířana a M. Koláře

→ JAK VHODNĚ A ÚČINNĚ ZASÁHNOUT

Otázka řešení šikany je komplikovaná a dlouhodobá. Jsou zde dvě možné roviny, na kterých lze zasáhnout a pokusit se o nápravu – škola a rodina. Nejdříve se budu zabývat úlohou školy, neboť k bezpráví dochází nejčastěji na její půdě. Učitelé mají především za úkol ochránit oběť před dalšími potenciálními útoky – není možné, aby nechávali řešení závažných případů šikany na dětech samotných.

A právě v pedagogickém přístupu k šikaně spočívá největší problém. Zjevně chybí teoretická příprava pedagogů v oblasti rozpoznávání a řešení případů šikanování. Strach z potenciálního rozruchu, negativní reakce rodičů, dokonce i mediálního útoku je u některých pedagogů natolik silný, že raději šikanu přehlíží a vůbec se ji nesnaží řešit (ačkoli jsou svým přístupem a jednáním někdy jednou z jejích příčin). Argumenty, že se jedná o „klukoviny“ a že napadané děti jsou přecitlivělé, stejně jako jejich matky, jsou naprosto nepřijatelné!

Učitel musí být všímavý, sledovat dění ve třídě, vztahy mezi dětmi, stupeň spolupráce nebo rivality. Je nepochybně výhodou, když se o svá pozorování podělí i s kolegy. V případě, že odhalí mezi dětmi šikanu, musí zaujmout jasné stanovisko a projevit nesouhlas s takovým jednáním veřejně před celou třídou. Rozhodný a nekompromisní postoj je důležitý jak pro oběť, které tím poskytuje podporu a ochranu, tak pro ostatní děti, které by měly poznat, že v humánní společnosti se takové chování netoleruje. Bezprostředně po odhalení události by měl následovat veřejný a přiměřený postih šikanujícího dítěte, ovšem s tím, že pedagog dá najevo, že neodsuzuje je samotné, nýbrž jeho chování.

V zahraničí se velmi osvědčily tzv. bully courts, což jsou dětské soudy, které pracují na základě předem stanovených pravidel chování ve škole. V Anglii tvoří dětské soudy čtyři děti, dvě z nich jsou zvoleny svými spolužáky a dvě učitelé. V čele s jedním představitelem školy coby čestným soudcem se tento soud schází pravidelně jednou týdně a samozřejmě kdykoliv v naléhavé situaci. Každý případ šikany se projednává veřejně za přítomnosti ostatních žáků, učitelů i rodičů. Soud navrhuje opatření k zvládnutí situace včetně postihu násilníků, která pak potvrdí vedení školy.

Dále je důležité jednat s rodiči, a to nejen oběti, ale i agresorů, a žádat důslednou nápravu. Rodičům oběti je třeba zdůrazňovat nezbytnost spolupráce s vlastním dítětem, varovat je, aby spravedlnost ukvapeně nebrali do vlastních rukou (např. že si to půjdou vyřídit s rodiči agresora), neboť někdy rodič jednajícím v zájmu dítěte napáchá víc škody než užítku. Je nutné, aby dítě – oběť nebylo svými blízkými křivě podezříváno či dokonce trestáno! Záleží na každém rodiči a dítěti, jaký společný postup zvolí, neexistuje univerzální návod kromě logických a osvědčených doporučení. Rodiče musí být pro dítě především zdrojem porozumění, opory

a ochrany a při vágním postoji pedagogického sboru a při podezření, že škola bezpečí a práva jejich dítěte chránit nebude, mají bez váhání školu změnit. Někdy bývá vhodné zvolit školu v něčem prestižnější (např. základní školu s rozšířenou výukou jazyků či hudební výchovy, aby nemusela matka šikanovaného dítěte vysvětlovat dopodrobna, proč se rozhodla vzdělavací ústav změnit, a mohla uvést relevantní záminku). V žádném případě se rodiče nesmí domnívat, že jejich dítě je nějak slabé, divné, neduživé či neschopné, že se nedokázalo ubránit mnohdy hrubému násilí. Musí tuto skutečnost přijmout a jednat na základě rozumu a srdce; nemá smysl nechat dítě trpět s tím, že se „aspoň zocelí pro život“.

Zajímavým elementem bývají rodiče agresorů. Je pochopitelné, že spolupráce s nimi je nezbytná, ale zároveň mnohdy velmi komplikovaná, neboť jak bylo uvedeno výše, agresoři často „napodobují“ své rodiče, a proto je tato spolupráce někdy zcela vyloučená. Je-li dítě z dobrých poměrů, je možné žádat rodiče o důraznou domluvu, ve které dají dítěti jasně najevo své názory ohledně násilí. Je nezbytné stát si za svým a nedovolit dítěti ovládat rodiče taktikou různých výmluv (učitel je nespravedlivý, „zasedl si na mě“ apod.). Případy, kdy rodič i přes zcela spolehlivě prokázanou skutečnost brání své dítě za každou cenu, nejsou ojedinělé.

Ještě větší problém představují rodiny nefunkční či různě narušené, které jsou jasným zdrojem patologického chování dítěte. Zde by měla nadějí na úspěch snad jen rodinná terapie, ale přesvědčit je o tom bývá často nadlidský výkon.

V takové situaci, kdy se pedagog na spolupráci rodičů spoléhat nemůže, je na něm, aby se snažil na šikanující dítě působit, to znamená nabízet mu pozitivní alternativy, jak uplatnit jeho silové ambice (kolektivní sporty), záměrně jej uvádět do situací, ve kterých získá obdiv a uznání, aniž by si je vynuovalo násilím atd. Důležité je učit malého násilníka empatii – schopnosti vžít se do pocitů jiných. Rovněž by pedagog neměl šetřit chválou za každý projev snahy o nápravu.

➔ ŠIKANÁ Z PRÁVNÍHO HLEDISKA

Jak již bylo zmíněno v úvodu, právní řešení šikany je problematické. Právní nástroje, jak agresora potrestat a zastavit další šikanu, se mohou lišit podle různých situací, ve kterých se bude oběť šikany nacházet.

1. Prvním místem, kam se rodiče šikanovaného dítěte mohou obrátit s prosbou o pomoc, je sféra školy, neboť právní řád přiznává žákům resp. jejich zákonným zástupcům

významná oprávnění a stanoví povinnost školy zajišťovat preventivní, ale i aktivní následnou ochranu před šikanou. Státní dohled nad školní činností vykonává Česká školní inspekce, dohled rodičů je zajištěn formou školních rad. Na chod školy má vliv též zřizovatel školy, ve většině případů je jím obec či kraj.

2. Pokud šikana vyústí v restní stíhání agresora pro některý trestný čin (např. vydírání, ublížení na zdraví apod.), pak bude mít oběť šikany postavení poškozeného s procesními právy v trestním řízení (např. právo na náhradu škody apod.). Mnohdy však na trestní stíhání nedojde, resp. je zastaveno např. pro nedostatečný věk pachatele.
3. Při způsobení materiální škody nebo způsobení morální újmy je možno využít občanskoprávního řízení (žaloba na náhradu škody, žaloba na ochranu osobnosti).

Problémem šikany je ovšem ta skutečnost, že je prováděna dětmi a na dětech, tudíž agresori jsou většinou ve věku, kdy sami ještě nejsou trestněprávně či občanskoprávně odpovědní. Dalším úskalím je situace, kdy je oběť pod pohrůžkou násilí nucena k páchání trestných činů (krádeže, ubližování mladším apod.), čímž se stává nedůvěryhodnou osobou v očích učitelů, ale i policie, kteří jí nevěří, že delikty spáchala z donucení. Z výše uvedeného vyplývá, že čím komplikovanější je právní řešení šikany, tím více pozornosti je třeba věnovat její prevenci⁵.

→ MOŽNOSTI PREVENCE

Dětská agresivita je problém celosvětový a její prevence a řešení se ve vyspělých státech stává předmětem výzkumných prací týmů psychologů a speciálních pedagogů.

Studie zaměřená na prevenci šikany v amerických školách [7] shledala, že neefektivnější způsob, jak bojovat s tímto fenoménem, je zapojit celou školu do speciálně vypracovaného preventivního programu. Tento program je sestaven z několika součástí, kterými jsou celodenní konference, setkávání rodičů s učiteli, pravidelné diskuze o šikanování v rámci jednotlivých tříd, ustanovení pravidel o vzájemných vztazích v každé třídě a konečně pořádání koordinovaných skupinových sezení, kdy se sejdou iniciátoři šikany, oběti i svědci a hovoří o tom, co který účastník prožíval, snaží se vcítit do role svého protivníka atd.

⁵ Povinnosti školy v prevenci a řešení šikany stanovuje metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy č. 28 275/2000-22, čl. 3.

Řešení, které by vedlo k celospolečenskému vymýcení šikany, je velmi komplikované a dlouhodobé. Jak je uvedeno výše, šikana není pouze záležitostí omezenou na školní věk; je to problém související s budoucím jednáním všech zúčastněných jedinců, a to jak agresora, tak i oběti a svědků. Je nutné začít s výchovou již od útlého věku, vštěpovat dětem morální a společenská pravidla a vyžadovat jejich dodržování, neboť podle výzkumů lze tendence k šikanování vysledovat již u dětí v předškolním věku. Mezi další možnosti [9], jak šikaně předcházet, patří:

- vytvoření atmosféry otevřenosti a vzájemné solidarity;
- stanovení jasných pravidel chování v kolektivu;
- stanovení postupů v případech násilí mezi dětmi;
- pravidelné diskuze na téma tělesné, etnické či kulturní odlišnosti;
- vzdělávání v oblasti lidských práv;
- cílené sledování přímých a nepřímých známek šikany.

Na závěr bych ráda vyjádřila své přesvědčení, že je důležité, aby byla morální a společenská norma důrazně vyžadována všemi členy společnosti, tedy ne pouze represivními orgány, ale aby všichni měli zájem na minimalizování bezpráví a násilí mezi lidmi (viz motto).

→ STATISTIKA Z LINKY BEZPEČÍ

→ STRUČNÝ PŘEHLED SOUČASNÉHO STAVU PROBLEMATIKY V ČR

Šikana je v České republice zejména ve školách rozšířena mnohem víc, než bychom si troufali odhadnout, a její četnost stále narůstá. Svědčí o tom výsledky výzkumu provedeného na pražských školách docentem Říčanem¹. Jeho průzkumy z roku 1994 prokázaly, že 18 % chlapců a 15 % dívek ve věku 11 až 12 let bylo obětí šikánování. Jsou to čísla poměrně vysoká v porovnání s ostatními zeměmi, ale srovnatelná například s Velkou Británií (Wolverhampton Education Department Project, 1994). Další epidemiologická data z ČR uvádějí, že 19 % chlapců a 10 % dívek školního věku šikanovalo své spolužáky. Dívky začínají se šikanou v mladším věku – v mateřské škole a na prvním stupni základní školy, kdežto chlapci o něco později – na druhém stupni základní školy, tedy v období puberty. Je zřejmé, že v současné době již šikana není výhradně záležitostí věkového období puberty a adolescence, ale posunuje se povážlivě i do období mladšího školního věku.

Pro ilustraci uvádím některé výsledky jedné z nejčerstvějších zahraničních studií [7], která se zabývala podstatou a rozsahem šikany na školách a zjistila, že prevalence šikany na základních školách se pohybuje od 11,3 % (Finsko) až po 49,8 % (Irsko) a např. v USA je to 19 %.

→ DATA Z LINKY BEZPEČÍ

Podívejme se nyní, jak to vypadá s problematikou šikany ve statistikách Linky bezpečí. Data jsou zpracována za období posledních pěti let, tj. od 1. ledna 1999 do 31. prosince 2003.

V databázi2 Linky bezpečí je problém Šikana rozdělen do tří podskupin:

- a) šikana ve škole;
- b) šikana mimo školu;
- c) etnické a rasové problémy.

¹ Doc. PhDr. Pavel Říčan, CSc. (*1933) je jedním z největších odborníků na problematiku šikany u nás i v zahraničí.

² Každý telefonát přijatý na Linku bezpečí je zaznamenán do databáze, v níž je pak možné vyhledat údaje typu: kdo volal - zda chlapec nebo děvče, věk, důvod volání, jak dlouho hovor trval, v jakém stavu bylo volající dítě, kam bylo odkázáno atd.

Typově lze přijatá volání rozdělit do tří skupin:

I. testovací hovory (žerty, agresivní telefonáty, mlčení)

II. hovory ukončené na ústředně (odložené hovory, informační hovory, imitované hovory, poděkování, vzkaz apod.)

III. tématické hovory o problému (reálné a skryté = s náznakem imitace, žertu apod.)

Vyhodnocení, zda se jedná o reálný či skrytý hovor, záleží na subjektivním pocitu konzultanta.

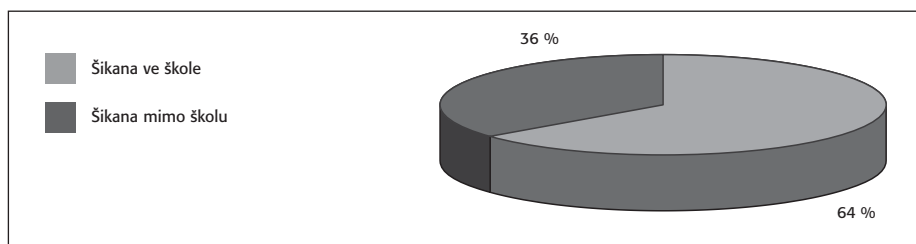
Pro potřeby této publikace jsem pracovala pouze s daty z prvních dvou podskupin.

Za období sledovaných pěti let (od 1. 1. 1999 do 31. 12. 2003) byl tento problém řešen 9630 krát (číslo nevyjadřuje počet dětí, ale počet řešených témat v kategorii šikana, protože jedno dítě se může na Linku bezpečí obrátit se stejným problémem vícekrát). Jak ukazují následující tabulky, počet případů šikanování ve škole téměř dvakrát převyšuje počet případů šikany mimo školu.

Tab.1: Celkový počet řešených témat v kategorii Šikana (1999–2003)

Problém	Počet hovorů
Šikana ve škole	6 165
Šikana mimo školu	3 465
Celkem	9 630

Graf 1: Procentuální vyjádření volání na Linku bezpečí (1999–2003) kvůli šikaně ve škole a šikaně mimo školu

24 % z celkového počtu řešených témat s problémem šikana bylo subjektivně konzultanty Linky bezpečí vyhodnoceno tak, že se v nich objevoval náznak imitace, žertu, agrese apod.

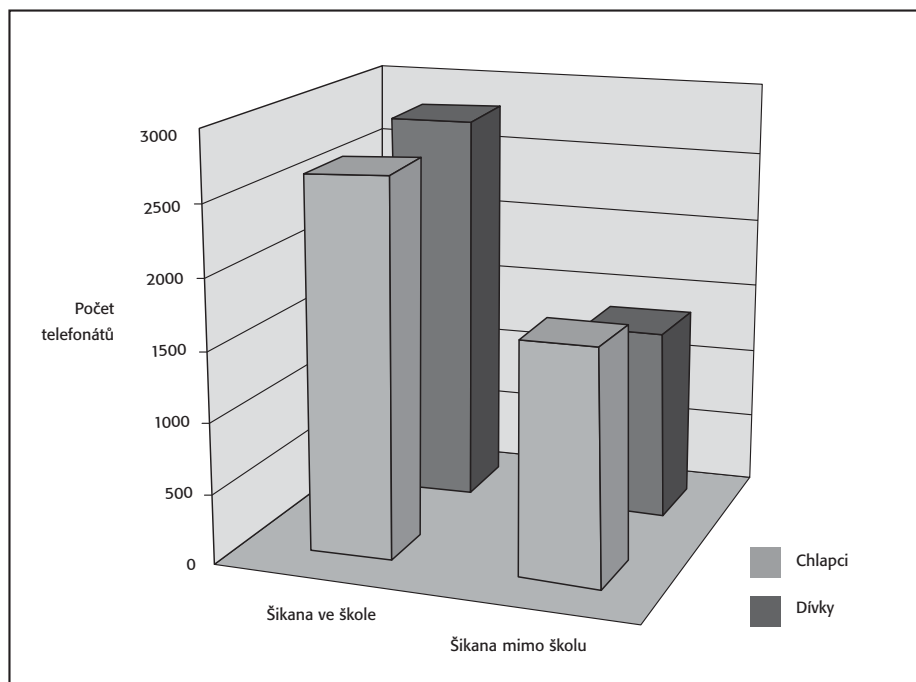
Co se týče pohlaví klientů, kategorie Šikana je v tomto ohledu poněkud zvláštní. Ukázalo se totiž, že v podskupině Šikana ve škole jsou obě pohlaví zastoupena téměř stejně a v podskupině Šikana mimo školu jsou dokonce o něco více zastoupeni chlapci. Je to pozoruhodné z toho důvodu, že ve statistikách Linky bezpečí ve všech ostatních kategoriích suverénně vedou dívky. Tuto disproporci si lze vysvětlit tak, že v naší kultuře stále přetrvávají při výchově dětí vzorce odpovídající první třetině 20. století, tedy i archetyp „silného a bolest snářejícího

muže“ a naproti tomu „slabé a ochranu vyžadující ženy“. Děvčata tudíž mají méně bariér při sdělování obav, úzkostí a traumat, zatímco chlapci volí mnohdy raději pozici „tichého trpitele“. Pokud bychom se tedy drželi tohoto předpokladu, znamenalo by to, že incidence šikany u chlapců je v naší populaci mnohem větší než u dívek.

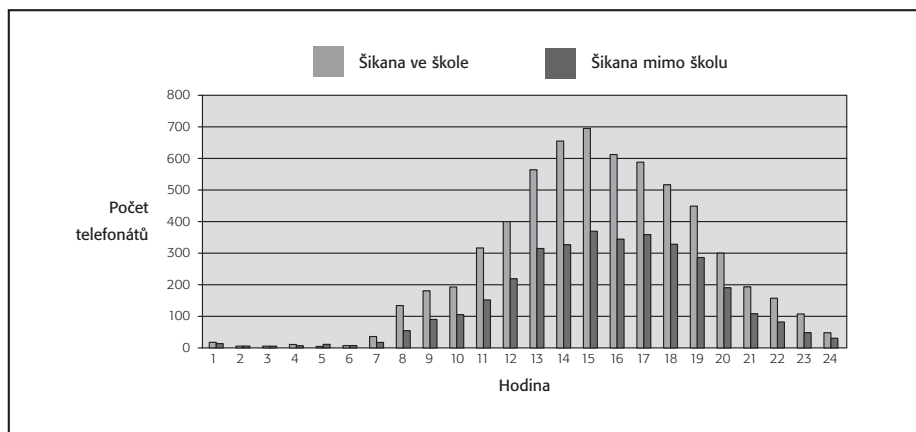
Tab.2: Rozbor šikany podle témat a pohlaví (za období od 1. 1. 1999 do 31. 12. 2003)

Pohlaví	Neurčeno	Dívky	Chlapci
Šikana ve škole	721	2 778	2 666
Šikana mimo školu	453	1 364	1 648
Celkem	1 174	4 142	4 314

Graf 2: Rozbor problému šikana podle pohlaví klientů (za období od 1. 1. 1999 do 31. 12. 2003)

Graf 3: Volání na Linku bezpečí kvůli šikanování podle denní doby (za období od 1. 1. 1999 do 31. 12. 2003)

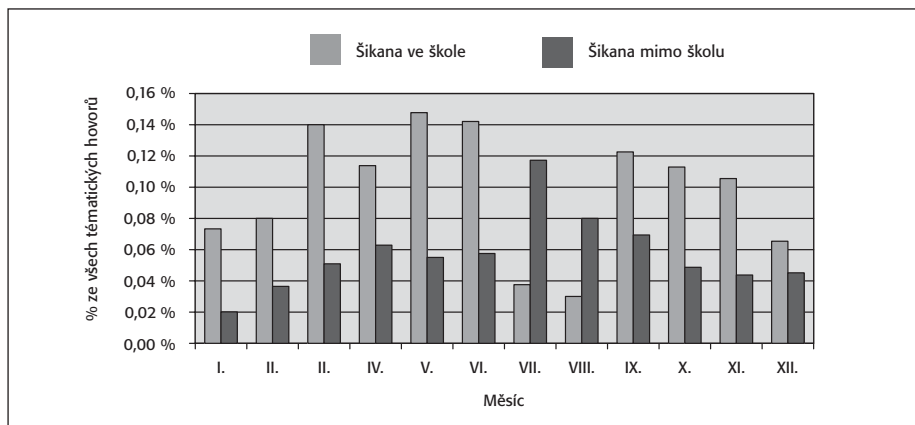
Tab. 3: Podíl problematiky šikany na všech řešených tématech v letech 1999 až 2003 (relativní vyjádření v % ze všech řešených témat v letech 1999–2003)

Rok	1999	2000	2001	2002	2003
Šikana ve škole	1,17 %	1,28 %	1,8 %	1,87 %	1,71 %
Šikana mimo školu	0,67 %	0,63 %	0,89 %	1,01 %	1,12 %
Celkem	1,84 %	1,91 %	2,69 %	2,89 %	2,83 %

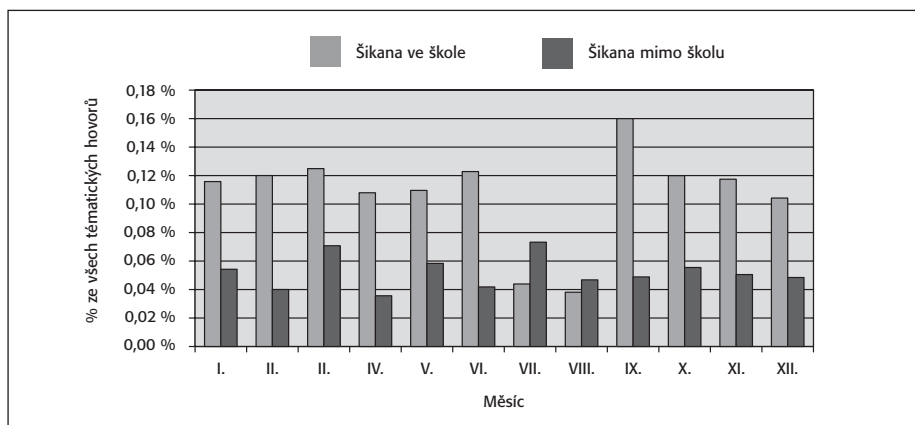
Následujících pět grafů (graf 4a–4e) názorně ilustruje vývoj počtu řešených témat v jednotlivých letech. Je zřejmé, že počet řešených témat v rámci problematiky šikanování má vzestupnou tendenci. Zatímco v roce 1999 řešila Linka bezpečí téma šikany 1228 krát, v roce 2002 a 2003 se už tento počet přiblížil třem tisícům. Ovšem ve vztahu ke všem řešeným tématům je zastoupení problémů s tématem šikana za posledních pět let téměř konstantní (viz tab. 3), což je dáno tím, že zároveň rostl i počet ostatních řešených témat. Dále je zřejmý klesající trend v počtu případů šikany ve škole vždy během letních prázdnin a naopak dramatický vzestup případů šikany mimo školu v těchto měsících.

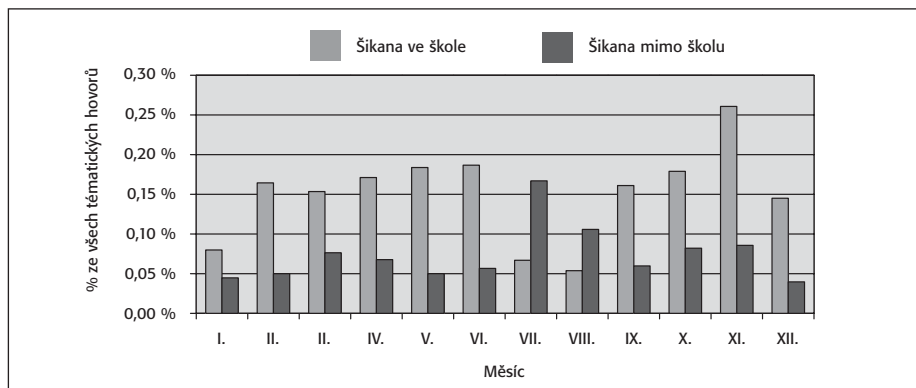
Graf 4a: Podíly problematiky šikany na všech řešených tématech v jednotlivých měsících roku 1999

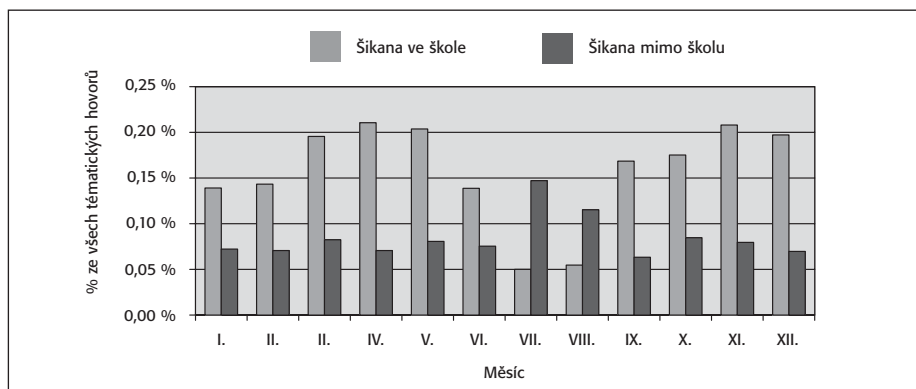
Graf 4b: Podíly problematiky šikany na všech řešených tématech v jednotlivých měsících roku 2000

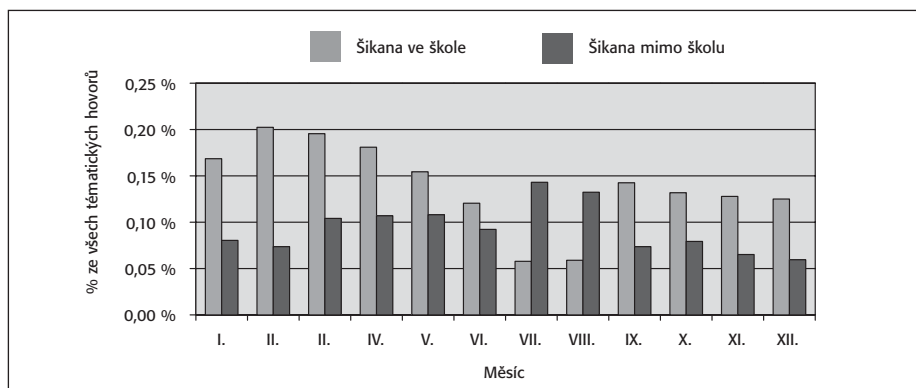
Graf 4c: Podíly problematiky šikany na všech řešených tématech v jednotlivých měsících roku 2001

Graf 4d: Podíly problematiky šikany na všech řešených tématech v jednotlivých měsících roku 2002

Graf 4e: Podíly problematiky šikany na všech řešených tématech v jednotlivých měsících roku 2003

→ LITERÁRNÍ REŠERŠE

1. Kolář, M. Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc. 1.vyd. Praha: Portál, 1997. 127s. ISBN 80-7178-123-1
2. Říčan, P. Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí. 1.vyd. Praha: Portál, 1995. 95s. ISBN 80-7178-049-9
3. Juvonen, J., Graham, S., Schuster, M.A. Bullying Among Young Adolescents: The Strong, the Weak, and the Troubled. *Pediatrics*, Dec. 2003, Vol.112, No. 6, pp. 1231-1237.
4. Van der Wal, M. F., De Wit, C. A. M., Hirasing, R. A. Psychosocial Health Among Young Victims and Offenders of Direct and Indirect Bullying, *Pediatrics*, June 2003, Vol. 111, No. 6, pp. 1312-1317.
5. Nansel T., Overpeck M., Haynie D., Ruan J., Scheidt P. Relationships Between Bullying and Violence Among US Youth. *Archives of Pediatrics Adolescent Medicine*, 2003, Vol. 157, pp. 348-353.
6. Kivimäki, M., Virtanen, M., et. al. Workplace bullying and the risk of cardiovascular disease and depression. *Occup. Environ. Med.*, Oct 2003, Vol. 60, pp. 779-783.
7. Dake, J.A.; Price, J. H., Telljohann, S. K. The nature and extent of bullying at school. *Health J. Sch.*, May 2003, Vol. 73, No. 5, pp. 173-80.
8. Baldry, A. C. Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse Negl*, July 2003, Vol. 27, No. 7, pp. 713-32.
9. Pöthe, P. Dítě v ohrožení. 2. rozš. vyd. Praha: G plus G, 1999. 186s. ISBN 80-86103-21-8

→ Elektronické dokumenty

- 1 The Center for Mental Health Services. School Violence Prevention, dostupný na <http://www.mentalhealth.org/safeschools/default.asp>
- 2 Ending School Violence, dostupný na <http://www.ribbonofpromise.org/>
- 3 Občanské sdružení proti šikaně, dostupný na <http://www.sikana.cz>

- **Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem, státním rozpočtem České Republiky a rozpočtem hlavního města Prahy**

- **ESF napomáhá rozvoji zaměstnanosti podporou zaměstnanosti, podnikatelského ducha, rovných příležitostí a investicemi do lidských zdrojů.**

Copyright:
Vzdělávací institut ochrany dětí, Lenka Lovasová

Typografická úprava:
AGAMA poly-grafický ateliér, s. r. o., Na Výši 4, 150 00 Praha 5

Tisk:
Květoslav Zaplatílek, Vesec 66

Vydal:
Vzdělávací institut ochrany dětí v roce 2006
U Pergamenky 1511/3, 170 00 Praha 7

ISBN 80-86991-65-2

VZDELÁVACÍ INSTITUT
OCHRANY DĚTI